

R O M Á N   S Z E M L E

G. BOGDAN-DUICĂ KÖNYVE.

(*Biblioteca Dacoromăniei. Condușă de Sextil Pușcariu. Istoria literaturii române moderne. Intăii poeți munteni. Lectiuni de G. Bogdan-Duică, Cluj, 1923. Pagini 1—317. Cu o prefață. — Prețul 80 L.*)

I.

Egy néhány szót előzményül.

G. Bogdan-Duică, a Kolozsvári Tudomány-Egyetem román irodalomtörténeti tanára, illusztris név, amelynek szerencsés viselőjét még az a rendkívüli szerencse is érte, hogy a Román Akadémián a nagynevű Tit Maiorescu szellemi örökébe ülhetett. Elismerem, hogy Bogdan-Duică nem véletlenül került Maiorescu székébe, meg volt hozzá sok mindenféle képessége: európai műveltség, széles látókör, a román rokonnelvek és irodalmak ismerete, nagy tudás, lüktető nemzeti érzés és erő, amely őt a politikai pártok fölé emelte s arra képesítette, hogy önálló ítélkezésével tájékozottálag hasson azokra, akik haboznának saját ítéletük megalkotásában. Ő ezen függetlenségével, bátor szókimondásával dicsekedik is.

Úgy van, az egyetemi tanár magasan álljon, független legyen. Mert a tudományban a politikai pártok rudjához kötött tudósok, akik már a tömegtapsok mámorát élvezték, többé nem a tőlük művelt tudományágak igazságai után igazodnak, hanem a tömegtapsok viharai szerint s mert a tömegek nem mindig az igazságot áhítják, így a tudósok is, a tapsok kedvéért, lesiklanak az igazság utjáról s lesznek mindenütt egyszerű rudasai a politikának, a pártnak, a melyhez szegődtek.

De azért senki se állítsa magáról azt, hogy ő független, mert ezen a földön senki sem független. A függetlenség isteni tulajdonság, mint p. o. a mindentudás, a mindenhatóság, a csálhatatlanság, az örökkévalóság, az egyedüli igaz, stb. Az ember ellenben mindig függőségben van. Mennyi rengeteg körülmény akadályozza az embert abban, hogy önálló, független legyen! Első sorban nem lehet független az, akit vérmérséklete, szenvedélye gyűlöletre kényszerít... Nem az, aki felejtani nem tud, aki így mindig a mult kellemetlen emlékeit eleveníti fel, azokon rágódik, ami által megkeseríti magának és másoknak a jelent s a boldogabb jövő kilátásait megzavarja. Különösen történelmet ne írjon a pártoskodó tudós, mert a történetírás, ha nem alapul az igazságszereteten, soha sem lesz történetírás, legalább nem olyan, amelyet az igazságot áhító jövő nemzedékeknek a kezébe lehessen adni. Nem független az a történetíró, aki

a jelen szemüvegén bírálja meg a múltat s a jelen eredményeit használja fel arra, hogy a múltért megdöngesse a jelent vagy megfordítva. Mert a mi a múltban erény volt, az ma a jelenben bűn lehet s ami a jelenben erény, az a múlt szempontjából, mint olyan legalább is kétségbe vonható, amin ma lehet megbotránkozni, de büntetni nem lehet. Minden kornak megvan a maga lelkiismerete, felfogása, bűne és erénye, amely az idők szelleméből, erkölceiből, érdekeiből alakul ki, nemcsak nálunk, de az egész világon, ami felett csak a saját kora törvényei szerint kell itélkezni.

T. Maiorescu tanításait 1866-tól fogva mélyen magamban rejtettem. Hogy Bogdan-Duică mennyit sajátított el a nagy államférfiú szelleméből, azt megmutatni máskorra tartom fenn.

II.

G. Bogdan-Duică nem tartozik azok közé a tanárok közé, akik úgy féltik előadásait, mint sárkány a tojásait. A közönség csak hálával tartozik az olyan tudósoknak, akik rájanézve hozzáférhetővé teszik azt a tudományt, amelyet művelnek. Az egyetemi tanár különös feladatai közé tartozik: előbbre vinni a tudományt s kutatása eredményeit extenzív munkájával minél szélesebb körben terjeszteni is. Bogdan-Duică ennek a feladatnak ezuttal is megfelelt, nem félvén a nyilvánosság kritikájától sem.

„*Intâii poeți munteni*” című könyve szerzőnek az 1920—21 tanév második felének román irodalomtörténeti előadásait foglalja magában. Egyes előadásait kartársainak, barátainak és tisztelőinek ajánlja. Megkezdte azokat 1920. december 20-án és végzi 1921. május 3-án. A könyvnek előszavából megértjük azt, hogy előadásaival az a célja volt, hogy az itteni világnak minél több történeti anyagot nyújtson; a szépészeti rész feldolgozását szemináriuma számára tartotta fenn.

A tartalomjegyzék mutatja, hogy író Muntenia költőiből *Ion Văcărescu* (1—38 l.), *Eliade Radulescu* (39—216 l.), *Vasile Cârlova* (230—278 l.), *C. A. Rosetti* (249—290 l.), *Cesar Boliac* (291—301 l.), *Grig. Alexandrescu* (249—278 l.), *Constantin Fața* (239—248 l.), munkásságával és életével foglalkozik, ezekhez fűződik egy függelék (Anexă) a 302—318 lapokon. Ebből a jegyzékből azt is megállapíthatjuk, hogy amíg a szerző Eliadének 109 lapot szentel, addig a többinek összesen csak 107 lapot juttatott, amit annak tulajdoníthatunk, hogy „*az irodalom atyjá*”-nak meg akart adni minden figyelmet, amit az különben meg is érdemelt, — bár az olvasó szívesen vette volna, ha e kor munkásainak nagyon érdekes életéről bővebb felvilágosításokkal is szolgált volna.

Mindenekelőtt megállapítom, hogy Bogdan-Duică irálya, nyelvezete előkelő, tömör; előadása világos, magvas, szépen gördülő, logikus, élvezetes, nem csépel üres kalászt, mindig

mond valamit, ami a figyelmet leköti s az olvasót, a hallgatót arra kényszeríti, hogy figyeljen és jegyezzen. Rengeteg anyag felett rendelkezik, amelyen uralkodni tud, amelyet úgy el tud rendezni, hogy az mindig összeforrjon. Bár nem vagyok abban a helyzetben, hogy adatait felülvizsgáljam, de azt mégis megállapítom, hogy azokat nem az útszélről szedi, hanem egykorú szem- és fültanuktól veszi, — eredeti, lehetőleg tiszta forrásból meríti s azokra szakértelemmel, tárgyilagosan észrevételeit megteszi mindenütt.

A kor, amelyben a könyv költői mozognak, a román fejedelemségek legszomorúbb korszakai közé tartozik, amelyben a fanariota görögség hagyományainak trágyadombjai még füstölögnek s azokra egy más istenátka szakadt le: az orosz megszállás, amely a híres *Regulamentul organic* elleni nemzeti küzdelmet váltja ki, hogy a hazafiak nem tudnak eligazodni, voltaképpen mit csináljanak, merre igazodjanak, a törökkel, a görögséggel, a moszkovitával tartsanak, avagy az önállóság, a nemzeti lét pilléreit rakják le? Igaz, hogy a fanariota uralom ekkor már megdőlt s a nemzet Lazár György iskoláival nemzeti levegőhöz jut, a két fejedelemség nemzeti fejedelmeket kap, de mit érnek vele, ha az oroszkez magához ragad minden hatalmat, a Regulamentul-lal az ország alaptörvényeit megsemmisíti s az országban a zsarnokság úgy elhelyezkedik, mintha abból soha szándéka sem volna kitakarodni.

A Bogdan-Duică-tól ismertetett költők voltak hívatva tájékoztatni a nemzetet elsősorban az útirányról, amelyben a nemzetnek haladnia kell. A *Mavrocordat*-okkal a gyűlölt görög fanarioták kora letűnt, de azért a görög tudomány és műveltség még nagyrészen lekötve tartotta a lelkeket; most meg egy új, az orosz hatás, a politikai rablánc fenyegette őket.

Azok a költők, akikről Bogdan-Duică szól, e téren nemzeti alapon állottak, amiért sokat szenvedtek. Ezek között legkevesebbet Eliade Radulescul. És ez az, ami arra kényszerít, hogy e tárgyban néhány megjegyzést tegyek.

Szerencséje volt a nemzetnek, hogy ebben a végzetesnek mutatkozó zivatarban nagyon sok nemzeti hőse támadt, akik hazájuk szabadságáért, a zsarnokság letiprásáért életet és vagyont tudtak feláldozni.

Ó, mily fenséges alak volt ebben a harcban Jon Văcărescu! Az 1830-ban Kisselefftől összehívott országos gyűlést, amelyben a Regulamentul felett kellett döntenet, az orosz generális nyitotta meg, mint elnök. Megnyitójában kifejtette, hogy az ország mennyi hálával tartozik az orosz cárnak azért az atyai gondoskodásáért, amelyet iránta lépten-nyomon tanúsít s ezzel az asztalra tett egy iratcsomót, a melyben a Regulamentul volt, elnöki székét pedig Minciaki orosz konzulnak adva át. Jon Văcărescu, a költő, felhasználta ezt az alkalmat, felállott és szólt, azt kérdezve a gyülekezettől:

— Hol van a nagygyűlés törvényes elnöke? (Ez tudvaleg a kiewi tömlöcben sinylődött.) És hogy lehetséges az, hogy az országos gyűlést egy idegen állampolgár (străin) vezesse? — Ezzel tiltakozott az egész konventikum ellen és annak határozatait már előzetesen érvényteleneknek jelentette ki.

Văcărescu azonban még be sem fejezte beszédét, szuronyok között az orosz katonák a teremből kivezettek. Erre festőművész ecsetjére méltó jelenet következett. A hős férfiú, a katonák szuronyaira mutatva, az ajtóból visszakiáltott: „Látjátok, ez a muszka törvény, ez a muszka szabadság.” A Văcărescu szándékáról az orosz konzul előre értesült. Egy kém a sok közül, akik azzal voltak megbizva, hogy a képviselők hangulatát kipuhatólják, a rendőrségnél a renitens képviselőt már előzetesen feljelentette. Szigorú vallatás közben cinkostársai után kérdezősködnek, de Văcărescu senkit sem árult el. A kém egyik jóbarátja volt, akinek, mikor vele szembeállították, ezeket mondotta: „Judás! a kapott pénzből tarts meg magadnak egy kötélre valót is”. Ki volt ez a kém? Bogdan-Duică könyvében fölemlíti, hogy a kémkedéssel Eliade Radulescut gyanúsították, ami ellen Eliade még a Văcărescu sírjánál elmondott beszédében is tiltakozott volt. A költő orosz tömlöcbe kerül és ott sinylődött sokáig.

Văcărescu félszázadon át táplálta övéiben a hazaszeregetet, a hazafias lángot, amelynek világánál és melegénél egy boldogabb időről álmodott. A fejedelemségek egyesülésének eszméje is az övé, amelynek programját részletesen ki is dolgozta volt. Már csak ezen okoknál fogva is nem értem, hogy a könyv szerzője miként engedhet utat a gyanúnak, mintha Văcărescu orosz összeköttetések után vadászott volna? (29. l.) És csodálatosnak tartom, hogy Eliade Radulescullal szemben Bogdan-Duică olyan kegyelmes; keresve keresi az okokat, az adatokat, hogy az akkori nacionalistáknak, az ellenzéknek, igazságát megcáfolja (129. l.), keresi Eliade hibáját és nem tudja sem a nacionalisták igazságát megcáfolni, sem Eliade hibáit felfedezni, amiért az elsőket gáncsolja, Eliadet pedig minden felelősségtől felmenti. Eliadet mérsékelt, józan (spirit cumpătat) léleknek tartja, ki látta, hogy a pillanatnak gyakorlatilag nem tud szolgálni a túlzó ellenzékkel (opozitia esagerată), ahogy mondja: „și nu facu o astfel de politică”, ami annyit jelent, hogy Eliade a nemzet szabadsághőseitől tényleg elvált, hogy a pillanatnak megfelelő külön politikát csináljon és mindig olyant csinált, hogy a szenvedést s a károsodást elkerülje.

Aki a sorsdöntő nemzeti küzdelmekben a bőrét, vagy a pénzét félti, vagy az olyan férfi is, az olyan „spirit cumpătat”, amilyen Eliade is volt, lehet jó, praktikus ember, aki a jelen nem megfelelő pillanatait elszalasztja felhasználni és aggodalmak között jobbakra vár; a népek szabadságát azonban nem a praktikus lelkek vívták ki, hanem azok a bolond hősök, akik

küzdve a fűbe haraptak s vérükkel áztatták a földet, amelyen élni akartak.

Bogdan-Duică, ha ebben a kérdésben a közfelfogástól s a nemzet közvéleményétől nem akart volna külön úton járni, Eliade hibáira (vina) könnyen rájöhettek volna, ha C. A. Rosetti leveleit forgatja, aki egy helyen nem kevesebbet, mint golyót tesz kilátásba Eliade számára. De ha figyelemmel kísérte volna az 1848-iki isszlazi emigránsok párizsi küzdelmeit az Eliade reakcionárius törekvéseivel szemben, gondolkozóba eshetett volna s megállapíthatta volna az igazi hazafi kötelességeit, aki csak így okoskodik: „Ha mind mentek, ha mind meg akartok halni, én minek éljek? Akkor inkább én is megyek s legalább veletek halok meg!” Igaz, amíg azok a szabadsághősök ették a száműzetéskeserű kenyerét és életüket, vérüket kockáztatták a népek szabadságharcaiban, addig a „spiritul cumpătat” biztos eresz alatt várta a vihar elmúlását, gondja lévén, hogy egészségében semmi zavar be ne állhasson.

Amicus Plato, sed maxima amica veritas. Ugyanis Eliade Radulesculnak a nagy napok még egy hajaszálát sem görbítették meg, amíg a többiek mind penészes tömlöcökben sínylődtek. *Câmpinean Ion*, e korszak legnagyobb férfia, egy éjszaka eltűnt; felesége tömlőről-tömlőre kereste, amíg ráakadt a margineni börtönben, ahonnan két év után a plumbiciaiba szállították. Bălean, a bolintini tömlőben sínylett. *Bălcescu*, szintén börtönben, *Serghiescu* a telegai sóbányában dolgozott, *Boliac Cezar* a Poiana-mărului kolostorban sóhajtozott, míg *Rosetti C. A.* és még sokan mások az ország különböző fogdáinak bűzhödt levegőjét élvezhették.

Ezért bocsásson meg nekem a könyv illustris szerzője, hogy ha e kérdésben vele nem érthetek egyet. Elismerem, hogy Eliade tevékeny ember volt irodalmi téren s nagy lendületet adott a román írásnak és nyomtatásnak, de ezt annak is tulajdoníthatjuk, hogy ő jó üzletember volt, akinek nyomdavállalataival el nem vitatható érdekei forogtak fenn. Az övé volt az orosz felügyelet alatt álló államnyomda bérlete is. Igen, el kell fogadnunk Bogdan-Duică jellemzését s ez meg is felelt az igazságnak, hogy ő valóban mérsékelt, józan s én hozzáteszem, nagyon óvatos, praktikus lélek volt, aki mindig a kellő pillanatot leste a politikai beavatkozásra, de a túlzó nemzetiekkel való együttműködésre ezt a pillanatot soha meg nem találta.

Nem nagy melegséget árul el szerző *Boliac*-kal szemben, aki egy szomszéd népnek a szabadságharcában vett részt. Abban az időben az embereknek más fogalmuk volt a szabadságról, mert mindenkit nagyra becsültek, aki a föld bármely zugában lakó népnek segítségére sietett szabadsága kivívásában. S ha már róla szükségesnek tartotta a Kossuth nevével kapcsolatos gyémántpört felemlíteni, hozzá adhatta volna azt is, hogy *Boliac* ebben az ügyben tisztázta magát, a világ az

ügyre nézve napirendre tért és Boliac becsületén maga után honfitársai előtt foltot nem hagyott, bár neki ez az ügy Konstantinápolyban nagyon sok kellemetlenséget csinált.

Rosetti C. A.-val sem mondhatnám, hogy Bogdan-Duică valami erősen rokonszenvezik. Ez a férfit igaz, hogy nagy gyűlöletet táplált Eliade ellen nemcsak nyomdai, de politikai ügyekből kifolyólag is.

A. Rosetti képviselte a tulzó politikai irányt; bátor öserő, aki nem a veszélyt nézte, hanem a cél sikerét, amelyért küzdött. Az igaz poéták csak ilyenek lehetnek. Rosettinek köztársasági kilengései voltak. Mit csináljon, amikor gyűlölt orosz és törököt egyaránt. „A törökök, mikor gyengék — mondá — a muszkának szolgáltának ki, amikor pedig erősek, maguk fálnak fel minket”. Ő azonban I. Károly trónra jutásával felhagyott politikájával és erős oszlopa lett az új dinasztianak. Ez a férfit annyit küzdött és áldozott elveiért, a kort mozgató eszméktől annyira át volt hatva, hogy az utókortól a legnagyobb tiszteletet érdemelte ki.

Bogdan-Duică könyvében erősen nélkülözünk egy kis korfestést. Ha egy vidékre érünk, első kérdésünk az: vajjon hol vagyunk? A kor, annak társadalma, erkölesi, politikai állapotainak ismerete nélkül, költőit sem ismerjük meg. A költők lelki világa, érzése ezekből alakul ki. Megtudjuk, miféle befolyások alatt éltek, miféle erők mozgatták, mitől féltek, miben hittek és miben reménykedtek? Ezek ismerete nélkül, látjuk a költőket tombolni, sírni vagy kacagni s nem tudjuk tulajdonképpen miért? Miért borzong a hátuk, indul meg a könycsatornájuk s mi az, ami őket megnevetteti? Akár a bevezetésben, akár egy külön leckében, egy ilyen korfestés különösen a laikusra nézve multhatatlanul szükséges lett volna. Így, látjuk a költők vergődéseit s — sokszor csodálkozunk rajtuk, miért ez a nagy lelki felháborodás?

Ezek a költők, írók, hazafiak síratják hazájuk elveszett szabadságát, szétszórt intézményeit, az orosz rabságot, amelynél gonoszabbat alig szült a föld. Jobban megértenők a költőt, hogy miért jajong, mikor így énekel, hogy neki egykoron volt háza, becsülettel szerzett vagyona, örökölt ősi birtoka, számos juhnyája, ezeket mind elvitte az orosz Regulament s ma már csak elvesztett boldogságát síratja. Megértjük *Cârlovat*, az úgyszólva költőgyermeket, a kis román Petőfit, akinek a Sors még annyi időt sem adott élni, amennyi a magyar Petőfinek jutott, mert huszonkét esztendő korában meghalt. Mennyi baj kell ahhoz, hogy *Cârlova* így énekeljen;

Ki vad zsarnok jármát
Hordja a nyakán,
Annak igaz neve
Nem lehet román.

Testvérek csatára!
Hív a kürt szava,
Zsarnoki bilincsben
Zokog a haza.

Ez a merész, semmi veszélytől nem tartó hazafiság tartotta fenn akkor a nemzetben a lelket; ez tette képessé a nyugatról jövő szabadeszmék megértésére; ez a túlfűtött hazafias szellem vezette őt Islázra, ez teremtette meg a fejedelemségek egyesülését, függetlenségét, a román királyságot, a román nemzeti ideál megvalósulását, bár az oroszok alatt a „spiritul cumpătăt” mindent elkövetett, hogy azt a tulzó politikát „politica esagerată” már a csirájában megfojthassa.

E cél elérésére az oroszok elsősorban a sajtóra vetették magukat. Hogy e téren a zaklatások, gyötrések, mily féktelenek, mily nevetségesen ostobák és muszkaizűek voltak s hogy az íróknak mennyire kellett vigyázniok tollukra, nehogy bajba kerüljenek, mutatja a Ghica Ion, Negruzzi és Cogălnicean esete, akik *Propășirea* (előhaladás, előrelépés) cím alatt tudományos és irodalmi hetilapot (foaiă științifică-literară) szándékoztak kiadni. Az orosz cenzura a *Propășirea* főcímet egyszerűen törölte, mert ez a szó a forradalmárok szótárában nagy jelentéssel bírt: „lépni” ugyanis az orosz felfogás szerint is szabad volt, de csak hátrafelé, *előre lépni* azonban olyan bünt jelentett, amely mindannyiszor megtorlást vont volna maga után. A lap tehát sokáig, az orosz cenzura dicsőségére, főcím nélkül jelent meg.

Alexandrescu Gergelyvel, a Bogdan Duică könyvében is ismertetett kiváló költővel, megtörtént az a tréfa, hogy egy szép napon meglepték a törvény emberei, kikutatták, lefoglalták írásait, magát pedig, minden kikérdezés nélkül, lakat alá tették. A rendőrségen három hónapon át éjjel-nappal tanulmányozták írásait s mivel azokban semmi gyanust nem találtak, kénytelenek voltak őt, keserves rabság után, szabadon bocsátani. Az orosz konzulátuson *Alexandrescu* fogták, hogy „nagy forradalmár”, hogy a *A hattyú és a holló fiókái* (*Lebăda și puii corbului*) allegoriájában szereplő *farkas* alatt a cárt, vagy az orosz kormányzatot érti, amely az embert megnyúzza, miként megnyúzza a farkas a juhat; a *hattyú* (Franciaország) pedig jótanácsaival szolgál a végpusztulás felé haladó *holló fiókáinak* (a románoknak).¹

Bogdan Duică nagy szolgálatot tett volna úgy olvasó, mint hallgató közönségének, ha a tőle tárgyalt kornak sajtóviszonyait és állapotait is ismerteti, hadd lássa a világ, hogy az akkori írók mennyi nehézséggel küzdöttek a könyvnyomtatás, a szabad gondolkozás terén. Egy rossz szó a fejedelmi udvarból, vagy az orosz konzul gyanuja, elégséges volt arra, hogy

¹ Ghica I.: *Scrisori cătră Alexandri* 664—665 l.

valaki minden kihallgatás nélkül tömlöcbe kerüljön. Így a tömlöcök kezdenek megtelni hazafiakkal, különösen a Párisból hazatérő szabadgondolkozókkal, akiket a rendőrség a mérsékelt lelkekre nézve veszedelmeseeknek talált. Ezekről a sajtóállapotokról *Rosetti* Radu: „Despre censura in Moldova sub Mihail Sturza, 1834—1849. 1—IV.” nagyon tanulságos adatokat halmoz össze.

Sajtószabadság nélkül gondolatszabadság sincs. Az emberi gondolat ekkor olyan, mind a kölap alá került jó mag, amely kikél ugyan, kinyúlik, magának napot követel, de a könyomás alatt valódi alakjában ki nem fejlődhetik, nyomorékon marad és gyümölcsöt sohse hoz. A nyomdai és egyáltalán a sajtóviszonyok és állapotok részletesebb ismertetéséből többet tudhatnánk az Eliade és Rosetti C. A. között keletkezett rossz viszony okairól is.

Ami még a fennforgó munka ismertetéséhez tartozik, fel-
említem, hogy szerző a tárgyalt egyes költőnek megadja rövidebb vagy hosszabb életrajzát, ismerteti a kultúrhatásokat, amelyek alatt fejlődött; kimutatja költői eredetiségeit s azt, ami idegenből ráragadt, irodalmi munkásságát s annak hatását a közre és az irodalomra nézve, ami mind szép és jó volna, ha egyesek egyéni jellemrajzaiban bele nem ütköznénk oly elfogultságba, ami szerintem a munka értékét leszállítja.

Szerző, ismétlem, az akkor egy csoportban küzdő nácionálisták igazságát nem tudja, vagy jobban mondva, makacsul nem akarja elismerni, inkább a reakcionarius, a ruszofil Eliadehoz szegődik, akinek nem a *tényeit*, hanem egyes hazafias *kiszólásait* veszi alapul s azokból akarja megkonstruálni a hazafit, az embert, a politikust. Szerző a 125—140 lapon összehord mindent, amivel Eliadet megvédelmezheti. Az összehordott anyag azonban mind ellene szól. Az összehordott anyag tökéletesen elégséges arra, hogy e kérdésben az olvasó tisztán lásson, hogy meggyőződjék, miszerint Eliadét bizony a ruszofil párt az udvar emberének, könyvnyomdászának és költőjének tartotta, aki kinyomtatja az orosz Regulamentult is, amely az ország alkotmányos intézményeit megsemmisíti.

Ebben a kérdésben nem az a fontos és nem arról van szó, hogy a Regulamentul foglal-e magában üdvös intézményeket is az országra nézve, hanem arról, hogy el lehet-e tűrni egy egészen idegen hatalom beavatkozását az ország belügyeibe, hogy megsemmisítse annak autonómiáját, mondjuk függetlenségét, szabadságait és intézményeit; abban felforgasson mindent, ráerőszakoljon új törvényeket, hogy raboljon és fosztogasson vagyont, megalázzon nemzetet, tömlöcbe vettessen polgárokat és erőszakot kövessen el szűzeken, csak úgy saját hatalmából, anélkül, hogy őt erre valami, vagy valaki felhatalmazta volna? Olyan párttól, amely *ilyent* támogat, a „spiritul cumpătat” legalább távol félreáll, nehogy vele gyanúba hoz-

zák, a túlfűtött hazafiság pedig minden erejéből ellene küzd. Úgycsinál, mint Ion Văcărescu, aki eleve tiltakozott minden ellen, amit egy ilyen párt adhatna, még a napfény ellen is, amelyhez e párt kegyelméből jutna. Így csináltak 1848-ban Islazon Bălcescuék, a Bratianok, Golescuék, a Pleșoianok és mindnyájan a nácionalisták, akiknek igazságát ma, a román nemzeti ideál megvalósulása idejében, Bogdan-Duică elismerni nem tudja.

A „spiritul cumpătat”-ra a nemzeteknek nem a harc hevében, hanem nagy céljainak elérése után van szüksége, hogy a túlfűtött nacionálizmussal ne árthassunk a nagy céloknak, amélyeket veie kivívtunk.

Dr. Moldován Gergely.

Sextil Pușcariu: *Locul limbii române între limbile române.* (A román nyelv helye a román nyelvek között.) Akadémiai székfoglaló értekezés, felolvastatott a Román Akadémiának 1920. június 11-én tartott ülésében; Ioan Bianu válaszával. Megjelent az „Academia Română discursuri de recepțiune” XLIX. füzeteként, București 1920, 54 lap.

A szerző (a kolozsvári tudományegyetemen a román nyelvészetnek és a régi román irodalom történetének tanára), akadémikus elődjének, Nicolae Quintescunak, meglehangu méltatása után azt a sokat vitatott kérdést tárgyalta, hogy a román nyelvcsaládban minő helyet foglal el a romániai román nyelv?

E kérdés tárgyalása előtt ismerteti a rávonatkozó szakirodalmat. Gröber a *Grundriss der romanischen Philologie* (1904—1906) bevezetésében kitért ennek tárgyalása elől; Meyer—Lübke az *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft* második kiadásban (1909) szintén nem szól róla. Diez a *Grammatik der romanischen Sprachen*-ben a román nyelveket az államok, illetőleg irodalmak szerint csoportosította, aminek az lett az eredménye, hogy vizsgálódásai köréből kihagy olyan önálló nyelveknek elismert idiomákat, mint a dalmata, rätoromán s a Szárdinia szigeten beszélt nyelv. Ascolit nyelvészeti irányelvek a rätoromán vagy ladin, Bartolit föld- és néprajzi szempontok a dalmata nyelv tanulmányozására vezetik; Gröber történelmi eljárása pedig a szárd nyelvnek a román nyelvek közé való beillesztésére vezetett.

A román nyelv elhelyezésének kísérletében nemcsak az egységes ősnyelv megmaradt elemeit kell tekintetbe venni, hanem azon újabb alakulatokat is, melyek az állandó érintkezés folytán fejlődtek ki az egyes nyelvekben. Ezeknek elbírálásában a nyelvészeti buvárlatok adhatnak megfelelő szempontokat.

Az állandó érintkezés magyarázza meg az újabb nyelvi képződmények elterjedését. Ugyancsak ez gátolta meg azt is, hogy a hatalmas római birodalomban az egyes tartományok

határai között voltaképeni nyelvjárások keletkezzenek, bár el kell fogadnunk, hogy az egyes vidékek között jelentékeny különbségek voltak. Néha azonban még az érintkezés sem adhat kielégítő magyarázatot egyes meglepően hasonló újabb nyelvi képződményekről. Ilyen pl. a *qua* és *gua* hangcsoport hasonló fejlődése a román és szárd nyelvben. A két nyelv között a nagy távolság miatt nem lehet szó érintkezésről. A véletlenül gondolhatnánk, de a hasonló esetek száma igen nagy s még a jelentéstani fejlődésre is kiterjed. Bartoli gyarmatosítási körülményekkel magyarázza, t. i., az ajakos ejtést oszok-umber eredetűnek tekintve fölteszi, hogy az innen Dácia-Moesiába, illetőleg Szárdiniába telepített gyarmatosok ajkán tovább is fennmaradt e sajátság.

A politikai határokat szintén tekintetbe kell venni, mert ezek segítik elő az ugyanazon csoportba szorított nyelvjárásokból az egyes nyelvek kifejlődését. Épen ezen politikai szervezettség hiánya magyarázza meg az Alduna két partján lakó ősrómánok viszonylagos nyelvi egységét. Itt a Kr. utáni első századokban eleven római élet lüktetett. Viszont a politikailag annyira megoszlott Itáliában több nyelvjárás keletkezett jelentékeny különbséggel.

Ezen értékes és új, módszeres szempontokban gazdag megállapítások után a szerző nagy alapossággal tétele kifejtésére tér át. Kimutatja, hogy egész a negyedik századig egyetlen nyelvről (prerómán) beszélhetünk. Ebből fejlődtek aztán a román nyelvek. Ezen egységes nyelv újabb képződményei részben általánosan elterjedtek, részben csak kisebb területre szorítkoztak s csak az egymással szomszédos román népeknél találhatók meg.

Az érintkezést ez egységes nyelv tagjai között szétépte a római birodalom kettéválása (keleti, nyugati), a népvándorlás, a keleti birodalom vezetésében a görög elem túlsúlyba kerülése, a longobárdoknak Itáliába, a szlávoknak a Balkán félszigetre és Pannóniába való betörése. Az említett egységes ősnyelv két, jól elkülöníthető csoportra bomlott: egy nyugatira (ebből fejlődött: az olasz, rätorómán, szárd, provencei, francia, spanyol és portugál) és egy keleti kisebb csoportra, melyből ma már csak a román él. Az ugyanezen csoporthoz tartozó dalmata nyelv ma már nem létezik. A keleti román csoportból egyes elemeket megtalálunk az albánoknál, újjörögöknél és kisebb mértékben a balkáni szlávoknál.

Összehasonlítva a román nyelvet a többi román nyelvekkel, a közös örökségből származó hasonlóságok mellett fontos különbségeket is találunk. E különbségek három csoportba oszthatók: 1. a román nyelv conservatívabb, mint a többi román nyelvek, mert olyan elemeket őrzött meg, melyek máshol elpusztultak; 2. azon újabb nyelvi képződmények, melyek a két nagy csoport szétválásakor csirájukban megvoltak, másképp

fejlődtek a románoknál, mint a nyugati csoport románjainál; 3. a közös nyelvrétegek különböző újabb elváltozásai támadtak keleten és nyugaton.

E három csoportot bőséges példákkal illusztrálja. Hangtani okok alapján el kell fogadnunk, hogy a keleti csoport tagjai és Dél-Itália között hosszabb érintkezés állott fenn. Ugyancsak tartós érintkezése volt a románságnak az albánokkal. A flexió, szóképzés és mondattan azt bizonyítja, hogy a román nyelv olyan régi alakokat, szerkezeteket őrzött meg, melyek nincsenek meg nyugaton. A szókincs, mely kb. 120 olyan latin eredetű szót tartalmaz, melyeket csak a román nyelv őrzött meg, arra is módot nyújt, hogy az ősrómák (Străromâni) hegyi életmódjára érdekes következtetéseket tehesünk. Pl. a latin *via* megmaradt a többi román nyelvekben, míg a románban *cale* szó helyettesíti, mely a latin *callis*-ből származott s *erdei vagy hegyi ösvényt* jelentett.

A román nyelv s a többi román nyelvek között az a nagy különbség, hogy más-más forrásból gazdagodtak. Nyugaton a templom, iskolák és hivatalok révén a latin állandó kútforrása maradt a román nyelveknek. A román nyelvnek nem adatott meg az a szerencse, hogy latin elemekkel bővítse szókincsét. Csak szláv elemekkel tehette ezt. Hiszen századokon át ez volt a hivatalos nyelv s az egyház nyelve. Ily körülmények között a Cihac-féle szótár statisztikája szerint a román nyelv latin elemeinek a száma 1165, ezzel szemben az idegen elem: 4600. Nem szabad azonban felednünk, hogy e szótár sem a latin, sem az idegen elemeket illetőleg nem teljes. Egy nyelv természetének megállapításánál tekintetbe kell vennünk a szavaknak terjedelmét is.

„Ezen megállapításokból következik, hogy a román nyelv sem többé, sem kevésbé nem románabb, mint az olasz, francia vagy bármelyik más, hanem egyszerűen, összehasonlítás nélkül román, mert a román fogalom abszolút és fokozhatatlan”. (41. old.)

I. Bianunak az Akadémia nevében elhangzott válasza kiemeli S. Pușcariunak a román nép ismertetése és művelődése körül szerzett érdemeit, melyek már régóta közismert és maradandó nevet biztosítottak neki. Fontos tudományos munkáiban mindig új szempontokat adott nemcsak a szűkebb értelemben vett román, hanem az egész román nyelvészet terén is,

Pop Sever.

N. Drăganu: *Cea mai veche carte Rakoczyană.* („A legrégibb Rákóczy-könyv”. Különlenyomat a kolozsvári tudományegyetem hazai történeti intézetének évkönyvéből, 161—278. lapon) Cluj, 1922

1630-ban I. Rákóczy György lett Erdély fejedelme, Ő is, mint Bethlen Gábor, a magyarság s a kálvinizmus megerősíté-

sét tüzte ki uralkodásának céljául. A hitterjesztésnél nagy mértékben felhasználta a könyvnyomtatást. Még megvolt ekkor a gyulafehérvári nyomda, melyet 1565-ben, János Zsigmond uralkodásának idején, rendeztek be. E nyomda kezdetben csak latin betűkkel nyomtatott. Bethlen Gábor gondoskodott róla, hogy a betűállomány cirill betűkkel is kiegészítettessék, szándéka azonban életében nem valósult meg. I. Rákóczy György 1638-ban szaporította a latin betűkészletet, 1639 március 22-én pedig megbízta a gyulafehérvári püspököt, ki épen Brassóba készült utazni, hogy munteniaiaktól cirill betűket kérjen. A így szerzett cirill betűkkel Dobre pap-tanító és nyomdamester a fejedelem parancsára 1640-ben Gyulafehérváron kinyomatta a *román kátét*. Ezzel egyidejűleg, azonban még Genadie metropolita életében, 1640 szept. 3. előtt hozzálátott a Coresi-féle 1580—1581-ből való *Evanghelia cu învățatură* második lenyomatának elkészítéséhez. E munkáját azonban csak Genadie halála után, 1641-ben, fejezte be. Ezzel nyoma vész Dobrenak, a feljegyzések nevét többé nem említik.

Az a kérdés, hogy e két munkán kívül nyomtatott-e még valamit Dobre román nyelven a gyulafehérvári nyomdában? Drăganu azt hiszi, hogy Dobre munkája az a könyv is, mely dr. Todorescu Gyula, budapesti nagybirtokos, bibliofilnek birtokában van s melyet Drăganu *Cea mai veche carte Rakoczyană* címen most ismertet először az irodalomban.

Ez az I. Rákóczy György idejében megjelent erdélyi román könyv egy 58 lapnyi nyolcadrétű nyomtatvány, melynek ma nincs meg a címlapja, egyébként azonban teljes. Korát papírjának vízjegyből — mely Erdély cimerét ábrázolja közepén a Rákóczy-család cimerével s az egész cimer-jelvény alatt balról *G*, jobbról *R* betűkkel — Drăganu I. Rákóczy György uralkodásának idejére teszi. Készülésének idejét pontosabban is meghatározta. Ugyanis a könyv háromféle szöveget tartalmaz: szláv-román, román és szláv szövegeket. Ezeknek igen nagy a fontosságuk, mert legnagyobb részük a legrégebb az ilyen tartalmú nemcsak nyomtatott, de kéziratosszövegek között is. Drăganu e szövegeket egyébként így elemezte. Az első a szláv betűkkel nyomtatott *Păscălia*, mely ismertetője szerint 1638-ban készült s 1639 második felében nyomtatódott. Hogy tényleg 1640, tehát a *Catechismul calvinesc* megjelenése előtt készült, azt érdekesen bizonyítja azon tény is, hogy benne mind a hét szentség fel van sorolva, holott a kálvinista káténak románra fordítása után ez nem történhetett volna meg, lévén e kátéban már csak két (keresztelés és úrvacsora), illetőleg a házassággal három szentségről szó. A következőkben a *Paraclisul*, *Gromovnicul* és *Trepeticul* ismertetése olvasható. Mind a három szöveg a legrégebb szövegtípusa az ilyen tárgyú nyelvemlékeknek.

A kötetnek tartalmi ismertetése után a szövegeknek nyelvi vizsgálata következik. Ennek kapcsán Drăganu arra az ered-

ményre jut, hogy e szövegeknek fordítása Dobrenek Gyulafehérvárra jövedelekor már készen lehetett s azt valaki erdélyi születésű, illetőleg az erdélyi nyelvjárást beszélő román ember készíthette, míg Dobre csak a helyesírást javíthatta át, valamint fonetikai korrekciókat végezhetett.

Ezután következik a könyv szövege latinbetűs átírásban, majd pontos szótár hozzá, végül a könyvről három szép facsimile s a papír vízjegyének rajza.

Drăganunak e tanulmánya rendkívül becses adalék a gyulafehérvári nyomda, valamint az erdélyi román irodalom történetéhez. Feldolgozásának módszere mintaszerű s e tekintetben csak a legnagyobb elismeréssel szólhatunk róla.¹

Pop Sever.

Emil Panaitescu: Latinità e cristianesimo nell' evoluzione storica del popolo romeno (Latinság és kereszténység a román nép történeti fejlődésében). Pubblicazioni dell' „Istituto per l'Europa orientale.” — Roma. Seconda serie. Politica-Storia-Economia. (Roma 1923). 36. l. Prezzo L. 3, 00.

E címen foglalja össze a román történetírás szemponjait ügyes áttekintéssel a kolozsvári egyetem görög-római történelem tanára, aki most olasz tanulmányúton van. Hangja, előadása, nyugodt, tárgyilagos.

Megjegyzéseim: Dacia elhagyására nézve új, meggyőző szempontokat s új dátumot (275 az eddigi s itt is adott 271 helyett, 7. old.) adott Téglás Gábor a Budapesti Szemlében s külön is megjelenő tanulmányában. Nem áll a 10. old. megjegyzése, hogy Magyarországnak csak az 1917-es „rosszemlékű békével” sikerült a Kárpáton túllépnie (oltrepassare la linea dei Carpazi). Ebben csak a tatárjárás állította meg. A XVI. században még csak Buda és Pest van, de nincs Budapest (p. 11). Ezt a kijelentést Széchenyi István szerette használni s csak 1872 óta felel meg a valóságnak. Ugyanitt hiányzik az „Amlaş és Fogaraş hercegség francia hűbéries jellegű eredetének kifejtése. Uzum-Hassan (13. old.) pontos címe: perzsa uralkodó. Ugyanitt a székelyek a német Szekler néven szerepelnek. A román fejedelmi udvarok menedékhelyévé váltak a g. kel. papságnak, már jóval a székhelyeknek Bucureşti-be és Iaşi-ba való áthelyezése előtt. Ide inkább a kis-ázsiai g. kel. főpapság jött (p. 19.). A cälugăreni-i csata 1595 aug. 13. (nem 23-án) volt p. 22.). Dosofteiu zsolnárkönyve 1673-ban jelent meg, nem 1679-ben (p. 27.)

A 28. old.-on az 1532-es adat után be kellett volna illeszteni I. Ferdinándnak Oláh Miklóshoz intézett 1548-iki leve-

¹ Az *Erdélyi Irodalmi Szemle* második számának 144-ik oldalán a *Dacoromania* ismertetésének e mondatába: „N. Drăganu pedig az 1544-ben (?) megjelent lutheránus katechismusról írt érdekes észrevételeket” — a kérdőjel tévesen került a szövegbe, miért is az onnan törlendő. Szerk.

lét és Despot-Vodă 1562. febr. kiáltványát. Ugyanitt megjegyzendő, hogy Miron Costin is beszél a macedo-románokról. A messianizmusnál jobban találna nihilizmus a 36. old.-ra, mert a messianizmus sajátos lengyel s nem orosz vonás (Towianski, Mickiewicz).

Ezen lényegtelen apróságok mellett meg kellett volna említeni a havasalföldi (XIV. sz. közepe) s a moldvai egyházak megalakulásakor (1400 tájt), hogy az első görög, a második kifejezetten romános alkotás. A reformáció művelődéstörténeti hatásáról nincs szó. Az erdélyi fejedelemség magyar nemzeti jellege alig van érintve. Érdekes lett volna megmondani épen Rómában, hogy az első román, aki eddigi tudásunk szerint, Rómában tanult, a karánsebesi Buitul György volt, akit Csikmadéfalvi Szentandrás István (1571—1630) győri kanonok s választott erdélyi püspök küldött Rómába, a Collegium Germanico-Hungaricumba (1619). A román szellemi élet történetében a felvett szempontból is nagyon nevezetes az a körülmény, hogy a XIX. sz. 30-as éveitől kezdve az ifjúság igyekszik Párisban tanulni. Ezt s ennek máig leérő vonatkozásait szintén ki kell domborítani.

A szép papírra szépen nyomott tanulmány érdekes és tanulságos olvasmány a románságot megismerni akaró olaszok számára.

Dr. Bitay Árpád.